

Krossi lugeja mälestusi

Inese Zandere

Kirjanikku ei armastata mitte silmapaistvuse, teemade tähtsuse, ettenägeliku ajast etteruttamise, ei rahva austuse ja ülemaailmsete saavutuste ega ka legendiväärse biograafia pärast – ehkki need kõik oleks ühest autorist rääkides olulised märgid. Armastus on siiski midagi täiesti isiklikku. See tekib hetkel, millel on päris kindlad koordinaadid ruumis ja ajas, tuul puhub ühest kindlast ilmakaarest, valgus langeb kindla nurga all, lehte keerates heidab see läbipaistva varju tähtedele – ainult klassikalised tähekujutised, mitte mingi ekraanidele loodud disain, muidu ma keeldun lugemast! – lõhn, mis tuleb aiast, kui loed järjekordset lõiku, sulandub igaveseks ajaks mällu, nagu hetkeks unustatud lihastaju märgina hakkab kihelema sääsehammustus käel, pakitsema kooldunud külg, sa ajad end sirgu, tõstad pilgu raamatust ja tead juba, et teid lahutab vaid surm. Vaid minu surm lahutab mind sellest tekstist, sest see on saanud minuks. Kirjanikku armumine on muidugi teksti armumine – ja selle taga peitub hämmastav armumine endasse, kes loeb seda teksti, justkui oleks järsku taganenud igavene kahtlustest tulvil vastumeelsus tüütuksmuutunud enese suhtes, sest sinusse on tulnud teine, tehes sind elusamaks ja väärtuslikumaks sinu enda jaoks.

Krossi teksti tulek mu ellu oli jahutav, nagu ma olen korduvalt rääkinud oma sõpradele Krossis. “Kolme katku vahel” 1975. aastal välja antud venekeelset tõlget lugesin esmakordselt keset ühte väga kuumat suvet. See on raamat, mis kajastab niinimetud väikest jääaega – märgatavalt külmemad ja pikemad talved ning lühemad, jahedad suved – samas meie üsna jahedat naabermaad Eestit ja selle jäist, ebatasast, jalakäijatele alati veidi ohtlikku pealinna Tallinna. Loos oli palju lund, järskke ja libedaid tänavaid, paekiviastmeid, soojendamatu kivimüüre, külma merd, niisket õhku, erineva tihedusega jääd ja kõrvetavalt külma tuult. Pidi lugema aeglaselt, tähelepanelikult, nagu lumes sumades või libastuda kartes, ületades koos Krossiga kahtlusi inimese võimetes teada ja öelda tõde. Kui see raamat 2012. aastal läti keeles ilmus, oli jälle troopiliselt kuum suvi, ja seekord pöördusin ma juba tagasi jäätunud Põhja-Euroopasse, järgnedes sihilikult ja veendunult sinna Balthazarile, “kiledal külmal ja lumetul mardikuu pealelõunal, kui mustav kiviseks kolletunud rõusane maa oli vastu kõndija taldu kõva nagu ligimese panetunud süda vastu südant.” Krossi põikpäiselt aeglane kulgemine läbi aegade, sammu kiirendamata, et saada jagu kahtlustest, pöördudes sõnahaaval tagasi kõikjale, kus midagi kaotsi läinud või ütlemata jäänud, andis mulle värskust, jahutas üle kuumenenud pead, millega pole võimalik mõelda, ravis rutust, paatosest, intelligentismist, donkihhotismist ja teistest lastetoa nakkustest. Krossi teksti ruumilisus, ainelisus, atmosfäärilisus

vabastasid minus usu kõikidesse “loomulikesse materjalidesse”, mis olid lapsepõlvest saadik minusse kogunenud ja millest ma alati võisin leida sõnadele pealispinda, voolavust ja lõhna.

Kui nüüd sai mainitud Balthazari, kes paneb mind endiselt Tallinna vanalinna jõudes kiikama ülespoole, kas pole sinna tornide vahele tõmmatud köit, luban endale hetke sellel tammuda ja meenutada väikest, aga märgilist tähelepanekut, võrreldes “Kolme katku vahel” tõlkeid mitmetes keeltes, mis pani mõtlema tõlkija lõputust balansseerimisest traditsioonide ja konteksti piiril. Luges esimest korda seda raamatut vene keeles Olga Samma tõlkes, ei pööranud erilist tähelepanu sellele, et Balthazari poisiea nimi on Pall – täpselt nagu eesti originaalis, ja sealt võib välja lugeda tõestuse “p” ja “b” suhtele eesti foneetikas. Kui eestlane hääldab b-tähte pigem nagu “p”, siis muutub ka kirjutatud Balthazar kõnes Palthazariks, ja poiss saab hüüdnime Pall. Selle oma keele kontekstis ebaloogilise Palli on tõlkes säilitanud ka sakslased, soomlased on seda kergelt kohandanud, valides nimeks Palle, aga jättes P alles. Leedulased on kaalunud võimalust anda oma lugejale mõistetavamamat seost nime ja hüüdnime vahel, on siiski jäänud Palase juurde, sest Balas oleks langenud kokku sõnaga “balle”, mis tähendab “punkti”, tekitades üleliigseid seoseid. Inglise tõlkija on eelistanud inglise keele loogikat (Bal), samamoodi on toiminud ka läti tõlkija, kelle vaatevinklist võiks lätlane, kes nii loeb kui ka hääldab Balthazari “b”-tähega, imestada, mis Pall see siia järsku tekkinud – aga peamine argument on siin mitte lätlase võimetus aru saada, et Balthazar ja Pall on sama isik, vaid delikaatne püüe vältida läti eestlase-aneekdootides kasutatud foneetilist võtet – koomilist efekti andvat läti keele sõnade väänamist “eesti kombel”, tõlge on kui “rahva diplomaatia”.

Seitsmekümnendate lõpus olin Jaan Krossi tekstiks valmis, sest kümnendi jooksul oli, lapselikust aimdusest ümberlukkamatute tõenditeni jõudes tasapisi selgunud, et minu identiteet on üles ehitatud valedele alustele, ja ma olin püüdnud seda oma jõududega uuesti konstrueerida. Ajalugu oli karmilt minu isiklikku ellu murdnud ja toonud äratundmise subjektiivse vaatenurga ja kontseptsiooni vajalikkusest, et elada läbi oma ajaloolist jutustust. Võimalik, et just seepärast, et mind oli kaua kaitsva “vati sees hoitud”, ja siis sain korraga tugeva tõehoobi, aga võib-olla lihtsalt seepärast, et nõukogude süsteem oli minu varajastel noorusaastatel juba degradeerunud täieliku absurdini, ma arvasin, et see ei saa igavesti püsida. Ei tea, miks inimesed endiselt räägivad, et nad kuni 90ndateni ei olnud mõelnud NSVL-i lagunemisest, – minu toleaeskes “mullis”, mäletan hästi – istudes 1977. või 1978. aastal kursuseõe Zvaigžņu iela toakeses, esitas üks sõpradest, majandustudeng, konkreetse prognoosi, millal see võiks juhtuda, ja see läks täide. Mis seos on siin Krossiga, kelle töid ei saa tõsta dissidentliku kirjanduse riulitele, kirjanikuga, kelle romaanid pälvisid ka

nõukogudeaegseid preemiaid? Aga selline, et Krossi ajalooline proosa sündis neilsamustel seitsmekümnendatel, ja tema kontseptuaalne meetod, kus personaazide subjektiivne pilk toimuvale, nende värvikad, individualiseeritud monoloogid lugu vestes, tekitavad veel ühe sõnumi, võib-olla peaks ütlema metasõnumi, ja see on muidugi autori loodud, peegeldab tema vaateid ja asetab rõhke tema meele järele, kuulutamata samal ajal ükskõik millist tõe ainsaks ja ümberlökkamatuks. Uurijad kirjutavad praegu, et jutustuse selline struktuur valmistab neile teatavaid raskusi: on kiusatus omistada jutustaja seisukohta autorile. Tollal tekitas see raskusi tsensuurile.

Minu uks oli pärani avatud sellele mitmetähenduslikkuse manifestile. Jah, alltekstide, vihjete, iroonia ja eneseironia aeg, liikumine mööda soist rada, otsides ettevaatlikult kindlat pinda jalge all. Ma olin valmis Krossi igaks vihjeks, kui ta viitas meie ajale teiste aegade võimu, südametunnistuse, taktikaliste kompromisside analoogiatega.

Aga veel rohkem olin koos temaga valmis oma tulevikuprintsiibiks ja -ideoloogiaks pidama kannatlikku süvenemist. Haritus, teadmiste väärtus, mis ei olnud üldse nii enesestmõistetav ajal, mida ehtis leninlik loosung “õppida, õppida ja veelkord õppida”, oli vaja vabastada mitte pelgalt ideoloogilisest piiratuses ja labasusest, vaid ka karjääripüüdluste raamidest, taibates, et peamiseks käivitavaks jõuks saab kihk mõista ja laiendada oma arusaamise piire, mitte “jõuda saavutusteni”, mida iganes ühiskond tolle all ei mõtleks. Kross tähendas mulle julgustust õigel ajal vastata enda küsimusele, kuidas, millega ja millest ma elan siis, kui kaob vajadus kulutada nii palju energiat sisemise emigratsiooni müüri tugevdamiseks ja välise alistamiseks, kuidas vabanen pealesunnitud mitteteadmise häbiväärsusest, mis lohiseb minuga kaasa terve elu, aga sisuliselt – kuidas elada just sel hetkel, ootamata, millal tulevad paremad ajad, vaid jälgides ja tehes oma isiklikuks väärtuseks ainukest endale määratud aega. Hoida teadvus ärkvel nõukogude lallutava idiotismi ja riiklike matuste televisiooni piiramisrõngas, juues kohvikannu kallatud konjakit tassikestest ja haugates võileiba, milleni on jõutud tundide kaupa või- ja vorstisabas seistes, üks laps käe otsas, teine poe akna taga kärus, et saaks sihile jõudes öelda – meile läheb kolmele. Mitte ainult ignoreerida kogu seda õudust, keerates sellele selja ja lahkudes raamatute, teaduse, muusika või ükskõik millisesse muusse vabaduse maailma, vaid jälgida, seostada, mõista, mäletada. Täita Looja poolt usaldatud intellektuaalset kohustust. Ja Balthazar Russowi surmaeelne palve, millega lõpeb “Kolme katku vahel” ja mis käib võrreldamatult karmimate aegade kohta, on kahtlemata ka minust ja minu patust: “.. et ma olen keset seda kõike leidnud ülbust olla mõned silmapilgud [...] õnnelik – Issand, anna mulle andeks – ”

Läti keelest tõlkinud Contra